

Draugija, 1911, nr. 53

Kun. Jurgis Ambroziejus Pabrėžas ir jo raštai.

(1771—1848).

Biografijinės žinios¹⁾.

Jurgis, Jono sunus, Pabrėžas (*Paabrežas*, kaip jis pats savo pavardę žemaitiškai parašęs paliko botanikos kunigos titule) gimė 15 Sausio 1771 m. Pakuršyje apie Linkimus (dabartiniame Telsių pavietyje) ir tokiuo būdu, pagal gimimo vietos, buvo Šimono Daukanto kaimynas; kilęs iš Žemaitijos bajorų ženklo „Juodvarnis“ (herbu „Slepowron“). Apie jo jaunystę ir žemesniuosius mokslus žinių neturime. Augštesniuosius mokslus ėjo garsiaame Vilniaus universitete, medicinos fakultete. Kaip galima spėti, universitete mokinosi jau nebejaunu vyru budamas, nes užsiliko žinia, kad grįždamas iš Vilniaus namon į vakacijas, prityręs daug kliučių nuo Napoleono armijos (1812 m.). Tais pačiais metais, nepabaigęs gydytojo mokslo, įstojęs Varnių seminarijon.

Pasilikęs žinia, buk seminarijoj, priėjęs šv. Augustino išguldytą apie kunigų pareigas, norėjęs apleisti dvasiškąją mokyklą, ir apie tai pasisakęs jos rektoriui; jam

¹⁾ Šios žinios apie gyvenimą ir raštus, paimtos iš „Varpo“ 1898 metų, liko patalpintos pradžioje išleistosios Amerikoje 1900 metais kunigės vardu, „Botanika, arba Taislus Auguminis kun. A. Pabrėžas“. Toje knigoje, ant 166 puslapių tepatilpo tik pradžia (įžangą, *praefatus*) ir galas autoriaus rankraščio, apimančs 94 originalo puslapius. O kad ištisas rankraštis apima 1041 pusl., *taigi 947 originalo puslapiai*, tikroji botanikos dalis iškliod da spaudos nesusišaukė. Atspausdastis rankraščio galas (66 spaudos pusl.) apima „Sriją vardų augmūnyčių, veislinių ir skirtinių“ žemaitiškai ir latinkiškai.

pasisekus perkalbėti alumną ir suturėti. Tokiuo budu Jurgis Pabrėžas, pabaigęs Varnių Seminarijos mokslą, tapo Žemaičių vyskupijos kunigu.

Turėdamas gerą iškalbą kun. Pabrėžas pagarsėjo savo gražiais pamokslais, kuriuos skelbė po visokius Žemaitijos kampūs. Budamas kamendoriumi, Dievo žodį apskatinėdamas aplankęs daug vietų, tarp kitų buvęs patekęs pas Prūsų lietuvius. Paskui prastojęs sveikata, patekęs į Kartinos miestelį (Telšių pav.), kaipo altarista. Bet neilgai trukus iš čia perėjęs į Kretingos klioštorių, kame ir įstojęs į bernardinų ordeną po Ambroziejaus vardu.

Ir klioštoriun patekęs kun. Pabrėžas neturėjo atilsio; čia bernardinai paskyrė jį mokytoju Kretingos mokyklos, buvusios tuomet po vienuolių priežiura. Kokiuose metuose tai įvyko, nežinoime, bet 1831 metais kun. Pabrėžas jau mokytojavo. Darbo čia buvo nemažai, kaip galima spėti iš mokinių skaitliaus, buvusio daugiau kaip 300 vaikų.

Kun. Pabrėžas buvo čia mokytoju visą laiką, kol valdžia neatėmė tos mokyklos nuo klioštoriaus vienuolių ir paskyrė svietiškus mokytojus (1839).

Budamas klioštoriuje kun. Pabrėžas darbavosi nevien tik mokykloje, bet sykiu turėjo nemaž darbo su augalais ir žolelėmis, kuriuos su didžiu įsimylėjimu auginio klioštoriaus sode. Kasmet nuo gegužio mėnesio, važinėdamas po gimines, pažįstamus ir tolimesnes Žemaitijos, Kuršo ir Paprusio vietas, jisai rupestingai rinkinėjo *įvairias įvairiausias* žoleles ir *augymes*.

Kaip matyti iš jo raštų ir iš buvusiųjų jo rinkinio liekanų, kaipurias retas jis turėjo gavęs net iš Vilniaus botaniškojo šodo ir laikė jas arba sudžiovintais arba augino klioštoriaus daržuose. Budamas dideliu mylėtoju ir žinovu augmenų ir žolių jisai buvo parašęs daug raštų apie botaniką ir gydomasias žolių ypatybes.

Didelis botanikos rankraštis (laikomas dabar Žemaičių Seminarijos bibliotekoje) jau buvęs prirengtas spaudai, ir pinigai (1000 holandiškųjų muštinių) paskirti tam tikslui, bet pasiskubinusi mirtis (30 d. Spalio 1849 m.) padarė galą rašytojui ir mažne jo darbams; pinigai pragaišo, o rankraščiai irgi baigia nykti visur išblaškyti.

Kun. Pabrėžas palaidotas senosiuose Kretingos kapuose; ir dabar po kairei kelelio pusei, beveik pusiauškelyje einant nuo vartų į kopyčią, galima matyti apaugusį žolynais ir žolėmis kapą, ant kurio stovi nedidelis, nukaltas iš akmens kryžius su iškaltu latinišku parašu. Ant vienos pusės parašyta:

Præd. Ambrosius Pabrėž,

ant kitos gi:

15. Jan. 1771. Vixit 79 an. Obiit 30 Oct. 1849.

Tą akmeninį kryžių pastatė buvęs gvardijonas Pehkasas Rimkevičius.

Raštai.

Kunigui Pabrėžui mirus, su jo paliktais raštais pasi-
elgta neišmintingai: sunaikinta, išdalyta, išmėtyta. Vos
tik dalis rankraščių ir žolių rinkinio (herbarium) pateku-
si į klištoriaus kningyną; kadangi daugiausiai buvo ra-
šyta apie gydymą, kiti raštai tekę vietiniam feldšeriui¹⁾,
nuo šio pateko kitam ir tokioo budu eidami per rankas
nyko.

Paduodame čia keletą žinių apie kun. Pabrėžo
veikalus²⁾.

1. Žolių rinkinys, buvęs patalpintas klištoriaus knin-
gyne be tam tikros apsaugos ir su laiku išnykęs. Kiek
galima esant spręsti iš poros užsilikusiuju žolų rinkinys
buvęs gražiai sutvarkytas, prie kiekvienos žolės pridėta
kortelė, ant kurios buvęs pilnas užrašytas latiniškas var-
das su trumpu žolės aprašymu latiniškai ar lenkiškai.
Pridėta ir vietos, iškur žolė gauta.

2. *Dictionarium Botanicum latino samogitum*. Šis
botanikos žodynas turįs 1400 su viršum vardų. Žodyno
gale (parašytas žodynas pagal alfabeto) pridėti vardai žo-
lių, žodyne nepaminėtų, bet tas priedas nevisas užsiliko;
ar daug paskutinių lapų nuplėšta, sunku spėti. Savus

¹⁾ Spėjama, Bortkevičiui, kaip matyti iš parašo ant vieno rankraš-
čio. *Botan.*, pušl. 7.

²⁾ Žinios paimtos iš išleistinės Amerikoje „Botanikos“; kas žinotu
jų daugiau ir tikrosnų, meldžiama melngai pranešti adresu *Kun. Saulo
Kauno, Seminarija*.

nukaltus žodžius autorius vartoja tik veislėms atskirti, pavyzdžiui: *arenaria rubra* — *smilčius raudonasis*, *arenaria trinervia* — *smilčius trigislinis*. Toliau reikia pasakyti, kad rašytojo žinota kur kas daugiau žolių vardų, ne kaip tame žodyne padėta. Liekanose kitų raštų prie tų žolių paminėta po du—tris vardus, o žodyne randama tik po vieną, retai du vardu.

3. *Rankraštis* (144 pusl. įn 16°) *apie ligas be aprašyto titulo*. Šis rankraštis visas užsiliko; čia plačiai aprašyta penkjuose skyriuose padėjimai: I. Apie slogas plaučių; II. apie slogas nosės; III. apie slogas kudikių ir vaikų; IV. apie kosulį; V. apie dusulį ir slogas smaugiančiąsias. Rankraštis matyt buvęs prirengtas spaudai.

4. *Liekanos rankraščio* (4 ark.), kuriame matyt labai plačiai buvo aprašyta, kaip *gydyti kokias ligas nurodytomis žolėmis*.

5. Straipsnelis apie kraująžolę (žyvatžolę, daugdovinę didesniąją — *chalcidonium maj.*)¹⁾.

6. *Parkratimus saužines*, Wilniuj 1849, m. in 12°.

Tos knygos vardas įtrauktas į Zem. Sem. bibliotėkos katalogą, bet nurodytoje vietoje jos nerasta.

7. *Taislius Auguminis* (Taisyklės Augumyynys), arba Augymių sistema.

Platesnes žinias apie tą veikalą paduodame žemiau.

Ambrozėjaus Pabrėžo „Botanikos“ rankraštis.

Zemaičių seminarijos bibliolėkoje yra laikomas rankraštis veikalo apie botaniką, parašytas Kretingos vienuolio Ambrozėjaus Pabrėžo pradžioje XIX amžiaus. Veikalas apima LXI + 980 puslapių smulkaus rašto teksto ir tabelių su 229 piešiniais įvairių kningoje aprašomųjų augymių.

Savo viršais ir visa viršujine išvaizda visas veikalas yra labai panašus į didelį, storą, juosva šikšna apdarytą seną mišolą (missale Romanum).

Ištisas veikalo titulas originale yra toks:

¹⁾ Pažymėtinas po №№ 1—5 Pabrėžo raštus paduodame čia paminėjimo, patalpinto „Botanikos“ pradžioje. Shenandoh, Pa, 1900. Kur tie raštai yra laikomi, iškur paimtos apie juos žinios, tenai nepasakyta ir iššol neteko mums sužinoti.

Zemaitiškas originalas:

Taisylos Augumynys, koremy taal-pinas - augimys ligšiol raastosys teyp musosys kapp nekórius swet-zaalys sò prijungimò abladny pra-joowa weykala yr sòraaszima waar-duu paprastuujų teyp žemaityszku, kappo pruusyszku, laatwyszku yr waarduu tayslyniū žemaityszku sò lotiūnyszkaus par konyga Ambrozie-jò Paabrėža, bówòstij koznadyj yr mookitojį Kretingos mokslyniincioj, terejoriò z. sz. t. Prãczyszkaus, yszdeuts meetusy 1843.

Reiskia:

Taislius¹⁾ Auguminis, kuriame tal-pinas augimės ligšiol rastosio- taip musosios kapp nekurius swetim-šlė-su prijungimu plačios įžangos (ab-ladnaus²⁾ prajowo) veikalo ir sura-šymo vardu paprastųjų taip žemai-tiškų kaip prusiškų, latviškų ir var-dų taisyliū (systematiškų) žemaitisz-kų su latiniškais per kunigą Am-broziejų Pabrėžą, buvusįjį pamokslininką ir mokytoją Kretingos mokyk-loje terejorių z š t. Pranciškaus, išduotas metuose 1843.

Rankraščio skaitymo ir supratimo darbą žymiai pa-lengvina ta aplinkybė, kad autorius visur griežtai prisì-laiko tamtikros ortografijos; tą ortografiją (raštuņ *rasz-tuuny*) autorius, pats sau išradęs, aiškina veikalo įžangos pradžioje (§ 3); tarp kitko ten skaitome:

„Kapp Weykala tòn rasziau ne dieley Lytòówynuku (kòryi gal sau tolyi óz mòm geresnius pyszorius atrasty) ale diel tikruuju žemaitiū, pri kòrionò nier myszny niejoky kalbò Lytòówyszkos: teyp yr kalbò tykray ze-maitiszko rupinaus parasiitiy. Žemaitiū rasztuuny tór sawa ipatingomus. ysz kòriu eze nekòrius priweesic“.

Seka taisyklių išdėstymas.

Čia pat įžangoje randame pastabą apie „apsyryky-mus tame weykaly wertus pataysiity“ ir autoriaus pasi-teisinimą dėl pataisytinųjų klaidų įsiveržimo:

„Kol neįsigavau Taisyklių (Pravidlo) tobulų prie rašymo Augminy-čios ir kol neantėjau reiškių (žodzių, wyrazy — mano paaiškinimas K. Š.) privalesnių prie išguldymo iš lotiniško liežuvio į žemaitišką, padariau tame veikale nekurius apsirikimus, kuriuos čia išreiškiu dėlto, kad jei kas norėtu sį raštą į spaustuvinyčią paduoti, tam išnauro perrašant prigulėtu apsiriki-mus taip čia priedėdamus, kaip ir kitus apsilenkusius, pertaisyti. Tiesa, man patiam reiktu tai padaryti, bet kabindamas jau į metus 73 amžiaus mano, mataus esąs prie to nebsuderą“.

Atsiminus, kad aštonioliktam šimtmečiui baigianties autorius jau baigė trečią dešimtį savo amžiaus metų, ga-lima vilties į jo raštus patekus nemaž botanikai brangin-tinų žemaitiškų *reiškių*, žodžių ir vardu iš tos tolimos ga-dynės, kuomet žemaičių tarmė buvo liuosesnė nuo kitų svetimųjų kalbų įtekmės, atskyrus lenkiškąją.

¹⁾ sistema, kaip aiškina pats autorius ant pusk XII įžangos

²⁾ abladny kitur autorius verčia lenkiškai žodžiu *obszerny*.

Minėdamas priežastis (*destis*), paraginusias inties botanikos rašymo darbo, tarp kitko autorius sako:

„Po šarinkimo įvaskios (originalė: *uvaskios*; mano nuomone žodis reikiška: *žymios*, lenk. — *znacny*) augynių (*plantarium*; taip tą žodį kitur verčia autorius) daugybės, antsiskaitydamos vairiose¹⁾ kuingose sugadlyvumą tųgi augynių tad prie papuošimo daržų, langų ir altorių, tad prie gelbėjimo sveikatos žmonių ir galvijų, tad prie suderėjimo²⁾ ukininkams, amatninkams, daržyvininkams ir malioriams, vienkart minėdamas nekurių augynių ir vodijimus sveikatai žmonių ir gyvulių, dumojau sau; Oi! kaip tai but labai gerai, kad žemaičių ukininkai pažintu ben įvaskiosniasias augymes, o dar ne—abejotungai ale tikrai! tuokart galėtu sugadlyvasias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti, o vodijinėjų sergeties.

Ta taiti *destis*, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiskame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioj galėtu kiekvienas pramokytas pažinti ir daceiti augymes apigardoje savo pašalio augančiąsias.

„Bet; arbi! kaip tai vargingas daiktas išduoti kokią veikalą tokią kalboje, kurioje nieks iš Žemaičių ligštol anie mislyte nepamishjo tame dalyke rašyti. — Čion išpuola man prisipažinti, jog įkritau į duobę, iš kurios nemieruotai trudnu buvo beisirsisti. Nes čia, norint išduoti augminyčią, reikėjo dar daugel padidinti mano žolinyčią³⁾, čia vėl išpuolė daboti, kad spasabu Taisliaus Augynių (*Systema Vegetabilium*) uujau rašomuoju parašyčiau, o tuomi spasabu norint rašyti nēr neivieno žodžio liežuvyje žemaitiskame: turėjau tad pirmiaus, visus žodžius augminyčinius žemaitiskai išguldyti...

„Reikėjo pastiekti tobulų veikalų, labiausiai lotiniškoje kalboje išduotųjų...

„Prie tų visų vargų reikėjo dar nekurių asabų rīderstvas ištūreti, kaipo bučiau niekų darbo ėmęs, kurį kožnas norintysis gali aplam rasti liežuvyje lenkiskame, norint tas liežuvis povisam jau baigias mūsų zemėj. Bet vienok maž tokių neprotinų terados: tol daugiau buvo ne tikrai nepiekančių, ale dar pauginančių (paodėgynącziu) ant neiliovimos nuo pradėto darbo. Daug buvo ir tokių, kurie davinėjo pagalbas“.

Kaip rimtai autoriaus žiurėta į pradėtąjį darbą ir kaip rupestingai rinkta *daiktė* (*materia*) tam veikalui, aišku iš jo paties žodžių. Kalbėdamas (§ 2 įžangos) apie prisiruošimą, reikalingą dėl parašymo *kokio pasaulio Augminyčios*, jis rašo:

„Reikia netiktai turėti veikalus tobulus toje daiktėje (*materia*) parašytus, ale dar apkelti ir pervenzėti vairias vairiausias vietas nevien klūjmingas, bet ir kalningas, krumingas, purvingas, šaltiningas, zemdagingas, žhogmingas, vandenimis aptvinusias, pelkingas, antgalo ir pačias versmės vos koją ikehamas, o tai nevienoj parakvijoj ir pavietoj, ale kiek galint cieleme kampe savo pašalio“.

¹⁾ Žodį *vairus* autorius visur vartoja prasmėje lat. *curus*, vieton dabartimo *ivairus*.

²⁾ tą žodį kitur autorius aiškina lenkiskai žodžiu. *uzytek*.

P a s t a b a. Visose išrašose visur paliekamas išties originalo tekstas, bet ortografija vartojama dabartinė.

³⁾ turėjusia tuomet 800 augynių.

Toliau autorius išreiškia viešos padėkos žodžius visiems savo *globėjams*, nuo kurių „*darytes daugel pagalbų*“, veikalus sau tiekdamas ir įvairias vietas lankydamas.

1. Pagalbiniai veikalai.

Pradžioje savo *Auginių rinksinos* autorius besitenkinęs lenkiškaisiais raštais kunigų Kliuko ir Jundzilo.

„Bet po sujėmimo bendrystės su *Vilniaus universiteto profesorium Jonu Wolfgangu*“, gavęs nuo jo „*dėlei geresnio prasišvietimo augminybės moksle labai tobulą veikalą lotiniškoj kalboje, kurio praminimas*“: „*Compendium Florae Germaniae*“. *Auctore Math. Bluff et Carol Fingerung*.

Kitu du noris mažu, bet labai gražiu veikalu: *Enumeratio plantarum Volhyniae. Podoliae etc. V. S. Besser M. D.* ir *Monografia Skrzyppow* przez *Vaucher z Genewy*; tlumaczenie z fracuskiego, 1826.

Tuomet autorius išvydęs reikalą įsitiekti sau veikalus, išleistus latiniška kalba „tobuliausių ir visuvėliausių rašytojų, kokiais yra (buvę): *Sprengel C.: Linnei Systema Vegetabilium*; — *Handbuch zur Erkennung etc. D. H. F. Link.* — *Species plantarum curante Dr. C. H. Persen.* — *Flora Cryptogamica Germaniae. Auctore Frid. Guil. Wallothio*“.

Link'o ir Persen'o veikalai patekę autoriui per rūpesnį kun. Gintilos, infuloto ir kanauninko asesoriaus Justice-Kolegijos, o *Florą* Wallotho įgavęs per rūpesnį Simono Daukanto ir Paulauskio.

Čia pat toliau rašo:

„Apar (*oprácz*) *priveštųjų*, buvo dar ir kitų, kurie palengvino mano vargus prie išdavimo to veikalo: iš kurių visupirmausioji buvo Jomylestatė pana Aleksandra Wolfgang, kuri iš paiginimo (pačgynyma¹⁾ šlovlingiausio tutešio savo augčiaus *priveštojo*, noris man nei truputį nepažįstama ir neprašyta, vienok surinkusi ir išrašiusi vardus senų gudynių pagomiskų dievaicijų *Zemaitinių*, teikės man dovanoti, kuriais tai vardais yra pramintos nekurius veislės *augminių* tame veikale.

Veikalų priedime (§ 4) minėjami da šie „veikalai, iš kurių susitapnojo *Augminybės Zemaitinė*“:

¹⁾ paraiginimo.

Friebe: Oekonomisch-technische Flora Tiefland und Kurland.

Hagen: Preussens Flora.

Plawski: Słownik wyrazów botanicznych.

2. Vietų lankymas.

„Apsiveizėjęs jau budamas prigulinčiais veikalais, pradėjau dumoti apie padidinimą žolinyčios mano, kuri miera tebibuvo, užverdama savyje aplink tikrai 800 augynių. Trokšdamas tada aną padauginti, turėjau keliauti į vairius vairiausius kampus Žemaičių. O pradėdamas nuo Kretingos pasaulio, kuriame visudaugiausiai žuvau rinkdamas augymes sviežias, potam nusidaviau į Palangą, kurią kuotankiausiai lankiau dėl daugybės augynių, niekur nematytų o ten atsirandančių. O kaip į Palangą, taip ir kitur nutapti neturėjau losnų ašvienių¹⁾ ir kur nusidaviau, niekados neapsiveizinėjau penu... Tadgi tuose reikaliuose“ autorius garbina tuos visus, kurie taip „iš kunigalių, kaip ir iš ponumenės, bajorų ir ukininkų visur teikės jį meilingai globti“.

„Iš Palangos leidas į Darbėnus, išten į Laukžemį, iškur dasiekiau Šventąjį Kuršo guberniją. Iš čia į Lenkumus, kur praguną gavau nukeliauti į *Rutschawą Paarupų* ir Papų Kuršo pusę. Toliau vykau į Skuodą, Mosėdį, Šates, Aleksandriją, Salantus, Sateikius, Platelius, Tirkšhus, Zagarę, kur vėleisi į ervaizėjau Kuršo parubežį. Iš Zagarės dasiekiau Zarėnus parakvojį Šakinavo ir Lauksodų pavntoj Upytos. Nusidaviau į parakvijas: Plungės, Kartinos, Garždų, Eudrijavo, Veviržėnų, Švėksnos, Niumiesčio: iščia dasiekiau ir Prusų pusę — Drangauskone, Užė, Silgalį, kur nekurias augymes, labiausiai Panemumais radau įvairias. Lauku tų mano kelionių dabojau kuodidžiausiai nutapti į pakraščius ir paskardžius ezerų, upelių, upių labiausiai tų, kurios yra didžios, kaip tai Minija, Jura plustanti per Žvingus ir Pagramantų, Akmenės, tekančios Kaltinėnų parakvojų ir puolančios į Jūrą“.

Rinkdamas augymes, *žadamasias patalpinti toje Augminyčioj*, visur buvęs autorius mielai *priimdinėtas ponumenės ir kunigėlių ir ukininkų* ir gaudavęs pašalpą savo veikalo reikalams. Tarp kitų minėjamas Viežaičių ir kitų valsčių *tėvains (dziedzie) Leonardas Wolmer*.

3. „Po sutiekimo daug įvaikesnios žolinyčios turėdamas abejojumus apie nekurias augymes“, ar tikrai yra tos,

¹⁾ Orig. *losnau as wjuna*, t. y. miosavų auklų

už kurias pripažinęs, siuntinęs anas į Vilnių profesoriams Jundzilui, ir minėtajam Wolfgangui „dėl perveizėjimo ir pataisymo apsirikimų“.

Tuodu pačiu Jonylistu netiktai teikėsi pėrtaisyti mano apsiriksinas Žolinyčioje, ale po kiek sykių galybėmis sekly svetšalinių augymų (zagramezne rošiny) teikėsi mane apdovanoti o J.P. Wolfgang pagabaus ir augymų išdzuvusių is apšėios savo Žolinyčios daugiau kaip 400 teikės dovanoti

Turėdamas „savo Žolinyčią jau riedlyvai“ sutaikintą. „reiškius (wyrazy) augminyčinius iš lotiniškosios į žemaitiškąją kalbą pavestus“, ėmėsi autorius iš tiesų save spausti „ant parašymo Augminyčios žemaitiškame liežuvyje, kuri, norint visados rašėsi, vienok per aštuonerius metus tiesėsi (orig. *tyisies*), kol suvisu metuose 1843 užbaigta tepaliko.“

Kun. K. Saulys.

